

Researcher: Social Science Studies

(2017) Cilt 5, Sayı IV, s. 790-809

RSSS
ISSN:2148-2691

Hayaşa Krallığı'nın Kuzeydoğu Anadolu'daki Varlığı ve Hayaşa-Hitit İlişkileri

Veli ÜNSAL¹

Özet

MÖ. 15. yüzyılın sonlarından itibaren ismine rastlanan Hayaşa Krallığı'nın siyasi ve kültürel etkinlikleri, Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu aydınlatılabilmektedir. Söz konusu veriler ışığında yüz elli yılı aşkın bir süre boyunca kuzeydoğu Anadolu'da varlıklarını devam ettirdiklerini bildiğimiz Hayaşalılar, Rize'den Giresun'a kadar uzanan sahil şeridinin iç kesimi ile Erzurum-Erzincan-Bayburt arasında kalan topraklarda egemenliklerini korumuşlardır. Bir başka deyişle Çoruh-Kelkit Vadisi'nin sınırladığı bölgeyi yurt edinmişler, Hititlerle olan siyasi ilişkilerine bağlı olarak etki alanlarını ve sınırlarını bu bölgelerin dışına doğru genişletmişlerdir. MÖ. 2. binyılın ortalarında tarih sahnesine çıkan bu krallık, Hititlerin istikrarlı bir şekilde izlediği kuzeydoğu politikası sonucu zaman zaman pasif durumda kalmışlar, zaman zaman da Hitit ülkesindeki karışıklıklardan faydalanarak güçlü düşmanlarını uzun süre uğraştırmışlardır. Bu çalışmaya konu olan Hayaşalıların kuzeydoğu Anadolu'daki varlıklarına Hitit metinlerinde geçen coğrafi terimler ve bölgedeki arkeolojik veriler vasıtasıyla ulaşılabilecektir. Hayaşa-Hitit siyasal ilişkilerine ise Hayaşa-Hitit krallarının karşılıklı temasları, Hitit metinlerinde geçen kayıtlar ile konu hakkında daha önce yapılmış inceleme eserlerden faydalanarak değinilecektir. Ayrıca Hayaşa Krallığı'nın kuzeydoğu yayılımı ve Hitit ülkesine verdikleri zararlar, Hititlerin bunlara karşı aldıkları tedbirler ile iki krallık arasında gerçekleşen diplomatik faaliyetler çalışmada ulaşılabilecek sonuçlar arasındadır.

Anahtar Kelimeler

Hitit
Hayaşa
Kuzeydoğu Anadolu

Presence of the Hayasa Kingdom in Northeastern Anatolia and Hayasa-Hittite Relations

Abstract

Light has been shed on the political and cultural activities of the Hayasa Kingdom, whose name we encounter towards the end of the 15th century B.C., owing to logs about them in Hittite records. In consideration of such data, it has been discovered that the Hayasans, known to have existed in northeastern Anatolia for more than 150 years, dominated the lands located between the inner parts of the coastline

Keywords

Hittite
Hayasa
Northeastern Anatolia

¹ Doç. Dr., Ahi Evran Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, unsalveli@hotmail.com

stretching from Rize to Giresun on one side and Erzurum-Erzincan-Bayburt on the other. In other words, they settled in the area bordered by the Çoruh-Kelkit Valley, and expanded their borders and territory of influence according to political relations with the Hittite. Emerging to the stage of history in the mid-2nd millennium B.C., this kingdom remained passive from time to time due to northeastern politics pursued consistently by the Hittites, while at times they exploited disorder in the Hittite country and created long-lasting trouble for their powerful enemies. The geographical terms in the Hittite texts and the archaeological data in the region will be reached to the existence of Hayaşalılar which is the subject of this study in northeastern Anatolia. The mutual contacts of the Hayasha-Hittite kings to the Hayasha-Hittite political relations will be addressed by using the records of the Hittite texts and the previous works on the subject. The northeastern expansion of the Kingdom of Hayasha and the damage they inflict on the Hittite country are among the planned consequences of the measures taken by the Hittites against them and the diplomatic activities that take place between the two kingdoms.

GİRİŞ

Hayaşa ülkesi² ve insanları, kuzeydoğu Anadolu'nun tarihinde ayrı bir yer işgal eder. Bunun sebebi, Hitit belgelerinde isimlerine rastlanmalarının sonucu olarak bölgenin tarihi çağlarının başlamasına yol açmalarıdır. Hayaşalılardan bahseden bu belgeler kuzeydoğu Anadolu ile ilgili en eski kayıtlardır. Bunun yanında kuzeydoğu Anadolu tarihinde bazı boşlukların olduğu da bilinmektedir. Her ne kadar Hititler bölge tarihindeki boşlukların önemli bir bölümünü doldursa da bölgede Hitit öncesi ve sonrasına ait belirsizlikler hala yerini korumaktadır. Bu çalışma bölge tarihinde uzunca bir süreyi kapsayan bu boşlukların neden kaynaklandığını ve bu boşlukların nasıl doldurulacağı noktasında bazı tespitlerde bulunarak kuzeydoğu Anadolu tarihinde yer alan eksiklikleri gidermeye de çalışacaktır. Bu zamana kadar Hayaşa hakkında yapılan çalışmaların yetersizliği, bir başka ifade ile tek başına Hayaşa'yı elen alan bir çalışmanın olmaması, Hitit arşivlerindeki ülke, şehir, nehir ve dağ gibi bir takım coğrafi terimlerin lokalizasyonu yapılırken Hayaşa³ ile dolaylı olarak ilgilenilmesi de böyle bir çalışmanın yapılmasına yol açmıştır.

Anadolu'nun, MÖ. 2. bin yılın ortalarında Kafkas geçitleri üzerinden gelen bir göç dalgası⁴ ile karşı karşıya kaldığı bilinmektedir. Uzun süre devam ettiği bilinen ve güney istikametinde gerçekleşen bu hareketler, Hurrilerin göç hareketleridir⁵. Hurrilerin bu yer

² Hayaşa ülkesi ve Hayaşa-Hitit ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk., Cavaignac, 1930: 15-17; Forrer, 1931: 1-24; Contenau, 1934: 165 vd; Delaporte, 1936: 78 vdd., 114 vd; Adontz, 1946: 28 vdd; Goetze, 1946: 165-168; Gurney, 1948: 40-44; Kinal, 1953: 5; Garstang-Gurney, 1959: 29, 32, 36; Goetze, 1957: 135 vd; Koşay-Turfan, 1959: 354-355; Jahukyan, 1961: 353-405; Cornelli, 1964: 13; Koşay, 1964: 93; Koşay-Vary, 1964: 6, 9; von Schuler, 1965a: 13 vdd; Goetze, 1967: 95-141; Dinçol, 1982: 37-38; Koşay, 1984: 25; Pehlivan, 1984: 53 vdd; Memiş, 1989: 52, 58; Kinal, 1991: 109, 140; Pehlivan, 1991a., 29; Pehlivan, 1994: 329-332; Umar, 1999: 118, 133; Ceylan, 2001: 37-38, 68; Güneri, 2002: 3; Ünal, 2002: 157-159; Ünal, 2003a: 53; Bu konudaki en kapsamlı çalışma için bk., Pehlivan, 1991b: 14 vdd.

³ Hitit kayıtlarında adı geçen coğrafi terimlerin lokalizasyonu ile ilgili görüşler birçok çalışmada görülebilir. Mayer-Garstang, 1923; Laroche, 1966; Ertem, 1973; Laroche, 1971; Monte-Tischler, 1978.

⁴ Hurrilerin Anadolu üzerinden gerçekleşen göçleri sonunda, Hint-Avrupa kökenli Hititler Anadolu'nun siyasi yapılanmasında söz sahibi olmuşlardır (Goetze, 1957a: 82 vdd).

⁵ Bazı bilim adamlarına göre, Hurrileri göçe zorlayan en önemli sebep, artan nüfusu, tarım alanlarını ve hayvan sürülerini barındıracak otlakların yetersizliğidir. Ayrıca, bu konuda kesin olarak kanıtlanamamakla birlikte geçici bir kuraklığın da göz ardı edilmemesi gerekir. Pehlivan, 1994: 329, dnp. 19.

değiştirmeleri sonucu, göç yolları üzerinde bulunan ve Anadolu ile Asur arasında neredeyse çeyrek yüzyıl süren ticari faaliyetler kesintiye uğrayarak Asur Ticaret Kolonileri Çağı⁶ sona ermiş ve böylece Hititler önemli bir güç haline gelmişlerdir (Goetze, 1957: 82 vdd).

Hitit Devleti tarihi, bir taraftan Boğazköy'de bulunan Hitit Devlet arşivi vesikaları⁷ ve kazıların verdiği arkeolojik malzemelerle, diğer taraftan da siyasi ve kültürel ilişkilerde buldukları komşu memleketlerin yazılı vesikalarında verilen bilgiler ile karşılaştırılır. Çivi yazılı belgelerden de anlaşıldığı kadarıyla, Hititler, merkezi topraklarına komşu olan diğer Anadolu topraklarını, *Yukarı Memleket* (KUR.URU.UGU-Tİ) ve *Aşağı Memleket* (KUR.URU.SAP Lİ-Tİ) ismi ile iki büyük bölüme (Kinal, 1953: 7) ayırmışlardır⁸.

Önasya'nın diğer kesimlerine, özellikle merkezi Anadolu'ya, göre kuzeydoğu Anadolu tarihi çağlara biraz daha geç başlamıştır. MÖ. 2. binyılın ortalarından itibaren ismine rastlanan Hayaşa Krallığı'nın siyasi ve kültürel etkinlikleri ile Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu bu bölge tarihi çağlara başlamıştır.

Söz konusu veriler ışığında yüz elli yılı aşkın bir süre boyunca bölgede varlıklarını devam ettirdiklerini bildiğimiz Hayaşalılar, Rize'den Giresun'a kadar uzanan sahil şeridinin iç kesimi ile Erzurum-Erzincan-Bayburt arasında kalan topraklarda egemenliklerini korumuşlardır (Pehlivan, 1984: 60; Pehlivan, 1991b: 20-21; Pehlivan, 1994: 329). Bir başka deyişle Çoruh-Kelkit Vadisi'nin sınırladığı bölgeyi yurt edinmişler, Hititlerle olan siyasi ilişkilerine bağlı olarak etki alanlarını ve sınırlarını bu bölgelerin dışına doğru genişletmişlerdir.

Kuzeydoğu Anadolu'nun stratejik kesimlerini kontrol altında tutan, Hititlere karşı güçlü bir mücadele sergilemesi ve yayıldığı coğrafyanın genişliği bakımından Hayaşalılar⁹ ve ülkeleri son derece ciddiye alınması gereken bir krallıktır.

Hititlerin başkenti Boğazköy'de ortaya çıkarılan çivi yazılı tabletler¹⁰, Hitit-Hayaşa ilişkileri, Hayaşalıların siyasi tarihi ve toplum yapıları hakkında aydınlatıcı bilgiler verirler.

⁶ Asur Ticaret Kolonilerinin merkezi durumundaki Kültepe'de gerçekleştirilen kazıların sonuçları için bkz., Özgüç, 1953: 101-108; Özgüç, 1954: 357-372; Özgüç, 1955a: 55-63; Özgüç, 1955b: 445-452; Özgüç, 1956: 38-39; Özgüç, 1957: 44-45; Özgüç, 1958: 26-27; Özgüç, 1959a: 1 vdd; Özgüç, 1959b: 26-27; Özgüç, 1962: 43-44; Özgüç, 1964: 95-96; Özgüç, 1999: 7 vdd; Emre, 1988: 15-17.

⁷ Boğazköy'de keşfedilen Hitit devleti arşivi vesikaları Berlin Müzesi tarafından "Keilschrift-Urkunden aus Boğazköi=KUB" ve Wissenschaftliche Veröffentlichung der Deutschen Orient Gesellschaft tarafından "Keilschrift-texte aus Boğazköi = KBo" adı altında iki büyük seri içinde çıkarılmıştır.

⁸ Çeşitli Hitit tabletlerinde ele geçen bu terimlere, III. Tuthalya'nın ölümünden sonra Anadolu da meydana gelen ayaklanmalarda ve Hitit topraklarının bir kısmının işgalinden bahseden III. Hattuşili'ye ait bir tablette, rastlanmıştır. Garstang, 1943: 37 vd; Garstang-Gurney, 1959: 29 vd, 63 vd; von Schuler, 1965a: 13-14; Gurney, 1973b: 681-682; Anadolu kaynaklarındaki "Yukarı Memleket ve Aşağı Memleket" terimi için bkz., Kinal, 1953: 7.

⁹ Kökenleri tartışma konusu olan Hayaşalıların konuştuğu dilin birkaç kelimesine bakarak, doğrudan doğruya ya da dolaylı olarak, Hint-Avrupa dil grubu ve Ermenice ile ilişkilendirilmeye çalışılmaktadır. Jahukyan, 1961: 353-405.; Bu bakış açısı arkeolojik ve tarihi verilere de ters düşmektedir. Bölgede, MÖ. 3. binyıl başlarından itibaren etnik tanımı ile Hurri, coğrafi tanımı ile Karaz Kültürü hâkim kültürdür. Bir başka ifade ile bu topraklar uzun yıllar boyunca Hurrili kültürlerin etkisi altındadır. Pek çok bilim adamı, Urartu halkının gerek dil gerekse mevcut örf ve adetlerle Hurri köklerinden geldiğine inanmaktadır. Hayaşa halkı, MÖ. 3. binyıl ortalarından itibaren kuzeydoğu Anadolu'da görünerek, dönemin merkezi yapıya sahip devleti Hititleri yaklaşık yüz elli boyunca uğraştırmışlar, kendilerinden sonra bölgede ortaya çıkacak olan ve köken olarak kendilerine yakınlığı ile bilinen Urartu öncesi gruplara öncülük etmişlerdir. Güneri, 2002: 3, dpn. 3; Koşay, 1984: 25.

Hayaşa krallığı¹¹, dönemin üç büyük devletinden biri olarak kabul edilen Hititleri yağma hareketleri ile yıpratmışlardır. Bu durum Hayaşalıların nüfus potansiyeli ve savaşma kabiliyetleri yanında yerleştikleri toprakların jeomorfolojik yapısı ile de yakından alakalıdır. Çünkü çağlar boyunca Hititler en güçlü dönemlerinde bile Fırat Irmağı'nın kaynağına kadar ilerleyememişler ve Hayaşa'yı itaat altına alamamışlardır. Çünkü bu coğrafya gerek iklim şartları gerekse engebeli arazi yapısından dolayı bölge insanlarını düşmanlarına karşı koruyan doğal bir unsur olarak karşımıza çıkar (Pehlivan, 1984: 61-62; Pehlivan, 1994: 329-330).

Hayaşa ülkesi ve insanları¹², kuzeydoğu Anadolu'nun tarihinde ayrı bir yer işgal eder. Bunun sebebi, yukarıda bahsedildiği gibi Hitit kayıtlarında isimlerine rastlanmalarının sonucu olarak bölgenin tarihi çağlarının başlamasına yol açmalarıdır. Hayaşalılarından bahseden bu belgeler kuzeydoğu Anadolu ile ilgili en eski kayıtlardır. Dolayısıyla kuzeydoğu Anadolu, merkezi Anadolu topraklarının tarihi çağlara geçmesinden bir süre sonra yazı ile tanışmıştır.

Hitit Devletinin Kuzeydoğu Politikası

Bilindiği gibi Anadolu'da ilk siyasi birlik MÖ. 2. binyılda, Kızılırmak kavsi içerisinde kurulan ve başkenti Hattuşa¹³ olan Hitit krallığı tarafından sağlanmıştır. Hitit Devleti Anadolu'da merkezi otoriteyi sağladıktan sonra topraklarını genişletmiş ve bu durum bazı kavimlerle komşuluk ilişkisi kurmasına neden olmuştur.

Hitit ülkesinin kuzey-kuzeydoğu komşuları Kaşkallılar, doğu komşuları Hayaşalılar, güneybatı komşuları Arzavalılar ve güneydoğu komşuları ise Hurri gibi düşman memleketlerdir (Harita-1) (Cornelius, 1958: 2-5).

Orta Anadolu'da Hitit Devleti'nin hüküm sürdüğü sıralarda, kuzeydoğu Anadolu ve Karadeniz'de yeni oluşan bazı siyasi birlikler vardı. MÖ. 3. bin yılın sonlarına doğru Hurrilerin bölgeden göçlerinin ardından, Hayaşa¹⁴ adıyla anılan siyasi örgütlenmeler ortaya çıkmıştı.

¹⁰ Hitit dilinin kökeni, fonetik özellikleri ve morfolojisi hakkında kapsamlı bilgi için bk., Dinçol, 1970: 45 vdd.

¹¹ Hayaşa ülkesi ve Hayaşa-Hitit ilişkileri hakkında geniş bilgi için bk., Cavaignac, 1930: 15-17; Forrer, 1931: 1-24; Contenau, 1934: 165 vd; Delaporte, 1936: 78 vdd., 114 vd; Adontz, 1946: 28 vdd; Goetze, 1946: 165-168; Gurney, 1948: 40-44; Kinal, 1953: 5; Garstang-Gurney, 1959: 29, 32, 36; Goetze, 1957: 135 vd; Koşay-Turfan, 1959: 354-355; Jahukyan, 1961: 353-405; Cornelli, 1964: 13; Koşay, 1964: 93; Koşay-Vary, 1964: 6, 9; von Schuler, 1965a: 13 vdd; Goetze, 1967: 95-141; Dinçol, 1982: 37-38; Koşay, 1984: 25; Pehlivan, 1984: 53 vdd; Memiş, 1989: 52, 58; Kinal, 1991: 109, 140; Pehlivan, 1991a: 29; Pehlivan, 1994: 329-332; Umar, 1999: 118, 133; Ceylan, 2001: 37-38, 68; Güneri, 2002: 3; Ünal, 2002: 157-159; Ünal, 2003a: 53; Bu konudaki en kapsamlı çalışma için bk., Pehlivan, 1991b: 14 vdd.

¹² Hititlere göre daha geri kalmış oldukları bilinen ve Hitit kayıtlarında "*dampupi; bayağı/az medeni*", olarak tarif edilen Hayaşa insanları, üzerinde yaşadıkları coğrafyanın kendilerine sunduğu savunmaya yönelik sert yaşam şartlarından dolayı böyle adlandırılmış olmalıdırlar. Koşay ise, Hititlerin Kuzeydoğu sakinlerinden Hayaşalıları vahşi göstermelerinin nedenini iki kavim arasındaki örf ve adet farklılıkları ile açıklar. Koşay, 1964: 93; Koşay-Vary, 1964: 9.

¹³ Hattuşa adı ve kenti hakkında bk., Savaş, 1998: 505-513; Kentin konumu ve tarihçesi için bk., Bittel, 1970: 24 vdd., Fig. 3; Schirmer, 1982: 16-24, Şek. 4a, 4b, 6a, 6b, 8a, 8b, 11; Seeher, 2002: 156-163.

¹⁴ Hayaşalılar hakkında geniş bilgi için bk., Cavaignac, 1930: 15-17; Forrer, 1931: 1-24; Contenau, 1934: 165 vd; Delaporte, 1936: 78 vdd., 114 vd; Adontz, 1946: 28 vdd; Goetze, 1946: 165-168; Gurney, 1948: 40-44; Kinal, 1953: 5; Garstang-Gurney, 1959: 29, 32, 36; Goetze, 1957: 135 vd; Koşay-Turfan, 1959: 354-355; Jahukyan, 1961: 353-405; Cornelli, 1964: 13; Koşay, 1964: 93; Koşay-Vary, 1964: 6, 9; von Schuler, 1965a: 13 vdd; Goetze, 1967: 95-141; Dinçol, 1982: 37-38; Koşay, 1984: 25; Pehlivan, 1984: 53 vdd; Memiş, 1989: 52, 58; Kinal, 1991: 109, 140; Pehlivan, 1991a: 29; Pehlivan, 1994: 329-332; Umar, 1999: 118, 133; Ceylan, 2001: 37-38, 68; Güneri, 2002: 3; Ünal, 2002: 157-

MÖ. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Anadolu'nun kuzeydoğusunda tarih sahnesine çıkan Hayaşa Krallığı, Hititlerin istikrarlı bir şekilde izlediği "Kuzeydoğu Politikası" sonucu zaman zaman pasif durumda kalmışlar, zaman zaman da Hitit ülkesindeki karışıklıklardan faydalanarak güçlü düşmanlarını uzun süre uğraştırmışlardır.

MÖ. 15. yüzyılın başlarından itibaren Hitit tahtına çıkan III. Tuthaliya (MÖ. 1400–1381), I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380–1345) ve II. Murşili (MÖ. 1345–1315), Yukarı Memlekete komşu olan Hayaşa Krallığı ile zaman zaman savaş ortamına girmişlerdi. Bir bakıma güçlü Hitit ordularına karşı bağımsızlıklarını koruma mücadelesi veren Hayaşa halkı ve ülkesi hakkında bilinenlerin tümü, bu siyasi olaylar etrafında yoğunlaşmaktadır.

Hitit krallarından II. Murşili, kendi dönemindeki olayların yanında kendisinden önceki zamanlarda da yaşanan, siyasi gelişmelere ışık tutan aydınlatıcı bilgiler vermiştir. Buna göre Hitit-Hayaşa ilişkileri, konusundaki en eski kayıtlar, II. Murşili zamanında kaleme alınmış olup¹⁵, daha çok büyükbabası III. Tuthaliya ve babası I. Şuppiluliuma'nın komşularına karşı elde ettikleri başarıları kapsar.

Hitit kayıtlarında Hayaşa'dan bahseden son kayıt IV. Tuthaliya'ya aittir. Bu kayıtlar, Kaşka ülkesine karşı alınan bir takım tedbirlerin Hayaşa'ya da uygulandığı yönündedir (Forrer, 1931: 22; Garstang-Gurney, 1959: 37).

Hayaşa Krallığı'nın Konumu ve Yayılım Alanı

Bu zamana kadar Hayaşa hakkında yapılan çalışmaların çoğu yetersizdir. Bir başka ifade ile tek başına Hayaşa'yı elen alan bir çalışma yoktur. Hitit arşivlerindeki ülke, şehir, nehir ve dağ gibi bir takım coğrafi terimlerin lokalizasyonu yapılırken Hayaşa ile dolaylı olarak ilgilenilmiştir¹⁶.

Hayaşa ve adı zaman zaman onunla anılan Azzi'nin konumu hakkındaki sınırlı bilgilere bazı bilim adamlarının araştırmalarında, Hitit-Hayaşa ve Hayaşa-Kaşka ilişkileri çerçevesinde rastlanılmıştır. Bu araştırmalarda, lokalizasyon çalışmalarının yanı sıra, siyasi ve sosyal gelişmelere de yer verilmiştir¹⁷. Hayaşa'nın konumu araştırılırken Azzi-Hayaşa yakınlığı ile ilgili görüşlerin değerlendirilmesi de gerekmektedir.

Hititlerin kuzeydoğu komşuları için sadece Hayaşa adını kullanmalarının sonucunda Azzi konum olarak, Hayaşa ülkesinin bir kısmını teşkil ederek Kummuha (Kemah)¹⁸ ve Aripşa (Giresun)¹⁹ arasındaki topraklara yerleştirilir.

159; Ünal, 2003a: 53; Hayaşalıların siyasi tarihi, Hitit ilişkileri ve toplum yapıları hakkında yapılmış ayrıntılı çalışma için bk; Pehlivan, 1991b: 14 vdd.

¹⁵ Hitit kralları içerisinde en çok kayıt bırakan II. Murşili'dir. Özel ve Resmi yıllıklar olarak tanımlanan bu kayıtlar için bk., Goetze, 1967: Bu konu hakkında diğer çalışmalar için bk., Güterbock, 1956: 41 vd, 45 vd; Güterbock'un bu çalışması, benzerleri arasında en güvenilir olanıdır. Eserde, yukarıda adı geçen Hitit krallarının askeri seferlerinin yanında kendi iç işlerinde yaptıkları faaliyetlerden bahsedilmiş, karşılaşılan şahıs-yer isimlerinin kaynaklarda geçen şekilleri ve okunuşları ayrıca çalışmaya eklenmiştir. Güterbock, 1956: 41-68, 75-98, 107-130.

¹⁶ Hitit kayıtlarında adı geçen coğrafi terimlerin lokalizasyonu ile ilgili görüşler birçok çalışmada görülebilir. Mayer-Garstang, 1923; Laroche, 1966; Ertem, 1973; Laroche, 1971; Monte-Tischler, 1978.

¹⁷ Hitit-Hayaşa-Kaşka ilişkileri için bk., Goetze, 1928: 24 vdd; Cavaignac, 1930: 15-17; Gurney, 1948: 40 vdd; Güterbock, 1956: 62 vdd; von Schuler, 1965a: 3 vdd; Gurney, 1973b: 681 vd. Map. 6; Hayaşa'nın konumu ile ilgili olarak bk, Garstang, 1943: 47 vdd; Garstang-Gurney, 1959: 35 vdd; Cornelius, 1967: 68; Goetze, 1975a, Map. 1.

¹⁸ Kummuha'nın konumu için bk., Forrer, 1931: 2; Adontz, 1946: 28; Garstang, 1943: 48 vdd; Garstang-Gurney, 1959: 35 vd; Cornelius, 1973: 140.

Goetze, Hayaşa ülkesinin bir kesimine Azzi adının verildiğini belirtmiş, daha sonraki çalışmalarında da aynı görüşünü devam ettirmiştir (Goetze, 1928: 25; Goetze, 1930: 24-25; Goetze, 1957: 190).

Garstang, Hititlerin askeri yolları hakkındaki bir çalışmasında “Azzi-Hayaşa Birleşik Krallığı” tanımını kullanır. Askeri ve ticari yolların güzergâhını belirttiği çizelgede ise, Hattuşa’dan doğuya doğru uzanan yolu Azzi adına yer vermeden Hayaşa’da sonuçlandırır (Garstang, 1943: 36 vd, 47 vd).

Garstang ile Gurney ortaklaşa yaptıkları bir çalışmada da Azzi ve Hayaşa isimlerinin coğrafi ve siyasi açıdan sorun oluşturmasının nedenini, şöyle açıklarlar:

“...Azzi-Hayaşa isimleri kaynaklarda karıştırılmaktadır. 9. yıl resmi annallerine göre İstitina ve Kannuwara’yı istila eden Hayaşa halkıdır. Ancak buna paralel şahsi annallerde, düşman olarak Azzi ülkesi gösterilmektedir...” (Garstang-Gurney, 1959: 36 vd, 63 vd) Ancak her şeye rağmen, Azzi ve Hayaşa’yı birbirinden ayırmanın zorluğundan hareketle ikisinin bütünlüğü konusunda ortak görüş belirtirler²⁰.

Friedrich, Azzi adının bazen Hayaşa yerine kullanıldığını belirtir ve “...Azzi, Hayaşa’nın Hititlere yakın olan bir parçasıdır...” şeklinde ifade eder²¹.

Birçok bilim adamı Azzi-Hayaşa özdeşliğini kabul ederken, Cornelius, Karadeniz kıyısındaki halkın Hititlerden daha önce de mevcut olduğunu ileri sürerek, Azzi’yi bu alana yerleştirir (Cornelius, 1973: 38.). Cornelius’a göre Hayaşa bugünkü Erbaa/Horoztepe’nin bulunduğu yerde kurulu olup, Azzi ülkesinin başkenti durumundadır. Azzi’nin, bazen Hayaşa ismi ile yani başkentinin adıyla tanımlandığı olmuştur. Cornelius dışındaki tüm bilim adamları Azzi ve Hayaşa eşitliği hakkında birleşirler (Cornelius, 1964: 13; Cornelius, 1967: 68; Cornelius, 1973: 71, 149, 193).

Türk bilim adamlarından Koşay ve Kınal’ın görüşleri zaman içerisinde değişiklik gösterir. Koşay, ilk olarak Azzi-Hayaşa’yı birbirine komşu iki ayrı krallık olarak düşünürken (Koşay-Turfan, 1959: 354-355), daha sonraki çalışmalarında “Azzi-Hayaşa Birleşik Krallığı” ifadesini kullanır (Koşay, 1964: 93; Koşay-Vary, 1964: 6; Koşay, 1984: 25).

Kınal, Hititlerin Anadolu’yu bir takım bölgelere ayırdığından hareketle bir çalışmasında Azzi ve Hayaşa’yı farklı ülkeler olarak belirtirken (Kınal, 1953: 5), daha sonraları “Azzi-Hayaşa Memleketi” veya “Hayaşa Krallığı” ve daima onunla beraber ifade edilen “Azzi” terimlerini kullanır (Kınal, 1954: 78; Kınal, 1991: 140). Dinçol, Doğu Anadolu’daki Azzi-Hayaşa Krallığı (Dinçol, 1982: 38) tabiri ile yetinir. Umar ise, eserinin bir kısmında Hitit hâkimiyetine giren Anadolu’nun bazı krallıklarını sıralarken Haiasa ve Azzi’yi farklı krallıklar olarak ifade ederken, bir başka kısmında Yüksek Ülke diye de anılan “Azzi-Haiasa Ülkesi” (Umar, 1999: 118, 133) tabirini kullanır.

Pehlivan, Hayaşa-Azzi özdeşliğine katılmakla beraber Azzi’yi, Hayaşa-Hitit sınır bölgesine, Kummuha-Aripşa arasındaki topraklara yerleştirir. Ayrıca doğal çevre şartları ve siyasi olayların sonucunu dikkate alarak çekirdek Hayaşa topraklarını Erzurum-Giresun ve

¹⁹ Aripşa’nın konumu hakkında bk., Forrer, 1931: 15; Adontz, 1946: 39; Garstang-Gurney, 1959: 37-39; Goetze, 1967: 132-137.

²⁰ Garstang-Gurney, 1959: 37; Hayaşa-Azzi bütünlüğü konusunda diğer çalışmalar için bk. Goetze, 1930: 24-25; Forrer, 1931: 4-5, 13; Contenau, 1934: 165; Garstang, 1943: 36 vd, 47 vd; Adontz, 1946: 34 vdd; Gurney, 1948: 40 vdd; Goetze, 1957: 190; von Schuler, 1965a: 13-14; Gurney, 1973a: 681.

²¹ Friedrich, 1930: 104, dpn., 1.

Rize'nin güney batısı arasındaki topraklara, kuzeydoğu Anadolu'ya lokalize eder (Pehlivan, 1984: 62; Pehlivan, 1991b: 28).

Hayaşa'nın konumuna gelince; Hititlerin kuzeydoğu komşuları için sadece Hayaşa ülkesi²² tabirini kullanmalarının yeterli olacağı ve böylece bu dönemle ilgili siyasi olayların incelenmesi sonucunda ortaya çıkabilecek bazı yanlış anlaşımaların ortadan kalkacağı gerçeği kendiliğinden ortaya çıkar.

Goetze, Hayaşa'yı Hitit topraklarının kuzeydoğusuna yerleştirirken (Goetze, 1928: 25-26), bu konu hakkındaki görüşlerden en eskisini ortaya atmıştır²³.

Hitit kralı I. Şuppiluliuma ile Hayaşa kralı Hukkana arasında yapılan Hukkana/ş anlaşmasının metnini yayınlayan Friedrich, Hayaşa'nın konumu hakkında tartışmaya girmenin yersiz olduğunu belirterek Hayaşa'nın Doğu Anadolu'nun dağlık kesimlerinde aranması gerektiğini ifade eder (Friedrich, 1930: 106). Forrer de bu görüşü destekleyerek, Hayaşa'nın Doğu Anadolu'da yer aldığını kabul eder²⁴.

Gurney, I. Şuppiluliuma ve II. Murşili'nin krallıkları süresince yaptıkları seferlerden büyük bir kısmının kuzey ve kuzeydoğuya, Kaşka ve Hayaşa ülkelerine yönelik olduğuna işaret ederek, Yukarı Memlekete komşu toprakların Hayaşalılar tarafından iskân edildiğini ileri sürer (Gurney, 1948: 45-46; Gurney, 1973b: 681).

Güterbock, II. Murşili'nin onuncu saltanat yılında yaptığı seferin yönünden hareketle Hayaşa'yı kuzeydoğu Anadolu'da aramaktadır (Güterbock, 1961: 85).

Garstang, Aripşa ve Dukkamma gibi Hayaşa'nın lokalizasyonu konusunda önemli bilgiler veren bu şehirlerin Van Gölü civarına yerleştirilmesine karşı çıkar (Garstang, 1943: 47 vd). Ona göre Hayaşa, Fırat nehri ile Karadeniz arasına yerleştirilmelidir. Bunun için kaynaklarda "Deniz İçindeki Şehir" olarak tanımlanan Aripşa (Giresun)'nın Karadeniz sahil şeridinde aranması gerekir (Garstang, 1943: 50-51).

Hititlerin Kaşkalar hakkındaki metinlerini bir araya getirerek yayınlayan von Schuler, Hayaşa'nın konumu konusunda Goetze, Gurney ve Garstang'dan sonra en net bilgileri verir. von Schuler'e göre, Kızılırmak'ın kaynağı, Kelkit Çayı ve Karasu arasında kalan bölge yani "Yukarı Memleketteki Hitit Toprakları", Hayaşa-Hitit sınırını oluştururken (von Schuler, 1965a: 13-14; Dinçol-Yakar, 1974: 564), bu üç akarsu arasında kalan Tibya/Tipiya (Ordu çevresi) Hayaşa-Kaşka sınırını teşkil eder (Garstang-Gurney, 1959: 32, 50; von Schuler, 1965a: 26 vd).

Pehlivan, Hayaşa'nın lokalizasyonu ile ilgili bazı önerilerde bulunur. Bu önerilerden ilkinin, Hitit krallarından III. Tuthaliya (MÖ. 1400-1381), I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380-1345) ve II. Murşili (MÖ. 1345-1315)'nin Hayaşa topraklarına düzenledikleri seferlerin doğu ve kuzeydoğu yönünde olması oluşturur. İkincisini, Hayaşa'nın Yukarı Memleket ve Karadeniz sahilindeki Kaşka ülkesi ile aynı sınırı paylaşması, yağma ve ganimet amacı taşıyan bütün

²² Hitit metinlerinde KUR URU Ha-ia-ša, LUGAL KUR URU Ha-ia-ša ve benzeri şekillerde ifade edilmiştir. Güterbock, 1956: 124.

²³ Goetze'nin Hayaşa'nın konumu ile ilgili diğer çalışmaları için bk., Goetze, 1930: 24-25.; Goetze, 1957: 190. Goetze, 1975b: 117.

²⁴ Forrer, Yukarı Memlekete komşu olan Hayaşalıları "Yarı Barbar" olarak nitelendirir ve II. Murşili'nin, 10. yıl sefer kayıtlarında, "Denizin İçindeki Şehir" ifadesi ile tanımladığı Aripşa ve onun yakınındaki Dukkama'nın konumunu Van Gölü çevresinde göstererek, Hayaşa'nın lokalizasyonu hakkındaki görüşlere yeni bir boyut kazandırmıştır. Bk., Forrer, 1931: 15 vd; Hayaşa'nın Doğu Anadolu'ya lokalize edilmesi hakkında hemen hemen aynı görüşü paylaşan farklı bir çalışma için bk., Contenau, 1934: 165.

Hayaşa saldırılarının Yukarı Memlekete yönelik yapılması oluştururken²⁵, üçüncüsünü Hitit krallarının bu bölgedeki faaliyetleri anlatılırken ısrarla tekrarladıkları yer ve şehirlerin konumlarını belirleyerek, kaynaklarda yer alan bilgilerin bölgenin jeomorfolojik yapısıyla uyumunun yapılması oluşturur (Pehlivan, 1991b: 31-33).

Hayaşa'nın konumuyla ilgili bulunan şehir ve bölgelerin başında Samuha, Kummuha, Aripşa, Dukkamma, Tibya/Tipiya ve Ura gelir.

Samuha'ya Hitit metinlerinde sıkça rastlamak mümkündür²⁶. Bu şehir Hitit devleti için askeri bir üs, Yukarı Memleketin çeşitli sorunlarının çözümünde rolü olan bir yönetim merkezi ve aynı zamanda önemli bir kült (Ünsal, 2013: 73) merkezidir. Hititlerin siyasi ve kültürel tarihi açısından büyük önem taşıyan Samuha'nın kesin lokalizasyonu yapılmamakla birlikte, önceleri Samsat ile eşleştirilen bu şehir zamanla Malatya-Elazığ'ın Fırat vadisinde kalan topraklarına yerleştirmek daha uygun görülmüştür²⁷. Bir başka ifadeyle Kummuha (Kemah)'nın güneyindeki Fırat Vadisi'ne lokalize edilebilir (Garstang-Gurney, 1959: 35-36.).

Kummuha'nın durumu Samuha kadar problemlidir. Hayaşa'nın güneybatı sınırının çizilmesindeki rolü yanında, Hayaşa-Hitit ilişkilerindeki ilk büyük ve ciddi savaş bu şehirde meydana gelmiştir²⁸. Hemen hemen bütün araştırmacılar Kummuha'yı Kemah ile bir tutmaktadır²⁹.

II. Murşili'nin kayıtlarında Aripşa için "*Deniz İçerisindeki Şehir*" tanımlaması yapılırken araştırmacılar Van Gölü ile Karadeniz arasında tercih yapma durumunda kalmışlar ve Aripşa'yı Hitit kayıtlarına uyan yerleşim merkezinin Doğu Karadeniz sahilindeki Giresun (Kerasund/Kerasus) olduğunu ileri sürmüşlerdir³⁰. Son derece isabetli bu tespite bağlı olarak Dukkamma'yı, Giresun sahil şeridini Kelkit vadisine bağlayan ve en uygun yol üzerinde bulunan Şebinkarahisar'a lokalize etmek hatalı olmasa gerek. Bu durum Hitit kayıtlarındaki ifadeler ve bölge coğrafyasına uygunluğu ile ön plana çıkmaktadır³¹.

Hititler imparatorluk çağında bile yukarı Fırat bölgesine veya bunun güneydoğusunda bulunan Van Gölü'ne kadar askeri ya da ticari etkinliklerde bulunmamışlardır. Bu bakımdan Yukarı Memleket yakınlarında olup Kaşka ile aynı sınırı paylaşan Hayaşa'nın denizle ilgili şehirleri ancak Doğu Karadeniz sahil şeridinde aranmalıdır.

²⁵ Garstang, 1943: 37; Garstang-Gurney, 1959: 29 vd, 63 vd.

²⁶ Boğazköy metinlerinde geçtiği yerler hakkında bk., Güterbock, 1956: 45, 63-64, 126; Ertem, 1973: 118-119; Monte-Tischler, 1978: 338-340.

²⁷ Garstang, 1942: 450-459; Alp, 1956: 77-81; Cornelius, 1958: 3, dpn. 18; Garstang-Gurney, 1959: 33 vd; Güterbock, 1961: 96; Koşay, 1972: 460-468; Garstang, 1942: 450-459.

²⁸ Kummuha savaşının gelişimi hakkındaki bilgiler için bk., Forrer 1931, 1-2.; Garstang-Gurney, 1959: 36; von Schuler, 1965a: 35-36.

²⁹ Kummuha (URU Kum-ma-ha)'nın Hitit metinlerindeki geçiş şekli ve geçtiği yerler konusunda bk., Güterbock, 1956: 66 125; Konumu hakkında bk., Forrer, 1931: 2; Garstang, 1943: 48 vdd; Garstang-Gurney, 1959: 35 vd; Cornelius, 1973: 140; Farklı görüşler için bk., Jahukyan, 1961: 356, 391.

³⁰ Garstang-Gurney, 1959: 38; Garstang, bir başka çalışmasında, Karadeniz kıyısındaki Giresun'un günümüzde denize doğru ilerleyen bir tepe üzerinde kurulduğunu ve Aripşa'nın bu görünümünün sözü edilen coğrafya ile paralellik gösterdiğini belirtmiştir Garstang, 1943: 50-51. Aripşa'nın konumu ile ilgili farklı görüşlerden biride Forrer'e aittir. Aripşa-Dukkama ikilisinin Van Gölü çevresine yerleştirilemeyeceğini belirten Forrer, bu bölgede dağlık arazinin bulunmamasından dolayı Aribşa'nın buralarda aranmasının ihtimal dışı olduğunu kaydeder. Forrer, 1931: 18.

³¹ Hayaşa-Hitit ilişkilerinde Dukkama'nın yeri konusundaki çalışmalar için bk., Garstang-Gurney, 1959: 35, 37-39; Cornelius, 1967: 69; Goetze, 1967: 133-139; Dukkama'yı Tatvan çevresinde aranması gerektiği hakkında bk., Forrer, 1931: 15, 18-20; Kaynaklarda geçen şekli için bk., Ertem, 1973: 26.

Hayaşa-Kaşka sınır bölgesini meydana getiren Tibya/Tipiya (Ordu ve çevresi)³² ve Hayaşa-Hitit sınır kesiminde yer alıp II. Murşili'nin belirttiği gibi inşa şekli ve kurulduğu yer bakımından çok ilginç özellikler gösteren Ura³³ şehri de Hayaşa'nın lokalizasyonunun yapılabilmesi için önemli veriler oluştururlar.

Önasya'nın güçlü devletlerinden biri olarak kabul edilen Hititler I. Şuppiluliuma ve II. Murşili dönemlerinde art arda Hayaşa üzerine seferler düzenlemişler ancak tam anlamıyla Hayaşa'yı egemenlikleri altına alamamışlardır. Savaşçı bir toplum olarak ön plana çıkan Hayaşalılar, yerleştikleri toprakların kendilerine sağladığı doğal savunma ortamından büyük ölçüde yararlanmışlardır³⁴.

Bölgenin iklimi, doğal çevre şartları, coğrafi yapısı göz önüne alınarak Hayaşa topraklarını, Çoruh-Kelkit Vadisi'ne, Karadeniz'e paralel konumdaki topraklara lokalize etmek uygun olacaktır. Ancak Hayaşalılar tarihleri boyunca bu topraklara bağlı kalmamışlar, Hitit devletinde meydana gelen taht kavgaları, otorite boşlukları ve ayaklanmalardan yararlanarak ülkelerinin sınırlarını, Hititlerin aleyhinde batıda Ordu (Tibya), güneyde de Elazığ-Malatya (İşuwa-Samuha yakınları)'ya kadar genişletmişlerdir.

Hitit –Hayaşa İlişkileri

Hitit-Hayaşa ilişkilerine, Hayaşa ve Hitit krallarının faaliyetleri ve karşılıklı temasları çerçevesinde değinilecektir.

Hurrilerin büyük gruplar halinde Doğu Anadolu'dan, güneye doğru gerçekleşen göçleri sonunda bölgede önemli ölçüde nüfus azalması meydana gelmişti. Hurriler, MÖ. 15. yüzyılın ortalarına kadar siyasi örgütlenmeye gitmeden önceki yaşantılarını sürdürme yoluna gitmişlerdi. Kafkaslar üzerinden Anadolu'ya giren ve önce kuzeydoğu Anadolu'daki plato ve yüksek yaylalarda konaklayan Indo-Avrupa asıllı göçerler, Orta Anadolu'ya doğru ilerleyince, Hurrilerin halefleri olarak kabul edilen bölge insanı, başlarındaki bir şef veya aile (kabile) reisi tarafından yönetilerek bu bölgedeki varlıklarını korumuşlardır. MÖ. 2. bin yılın ortalarına kadar onları rahatsız edecek, yaşamlarını tehlikeye düşürecek olaylar meydana gelmediği için bu dağınık veya bağımsız gruplar, belirli bir merkez ve lider etrafında toplanma ihtiyacını duymamışlardır. Ancak gerek insan, gerekse silah bakımından yeterli potansiyele sahip olduklarına inandıklarında Hitit topraklarına saldırılarda bulunmaya başlamışlardır. Zaman zaman Orta Karadeniz sahilinde yerleşik olan ve tarihleri boyunca Hititlerle mücadeleyi adeta milli bir politika haline getirmiş bulunan Kaşkalarla birlikte hareket etmişlerdi. Kayıtlardan anlaşıldığı kadarıyla Hayaşa ve Kaşka halkı birbirleri ile sürekli dostane ilişkiler kurarken, Hititleri ortak düşman olarak görmüşlerdir (Ünsal, 2006: 99).

³² II. Murşili zamanında Tibya yöresindeki siyasi gelişmeler ve bunun Hayaşa-Hitit ilişkilerine etkisi hakkında bk., von Schuler, 1965a: 26, 43-44; Garstang-Gurney, 1959: 50; Forrer, 1931: 9, 12, 19.

³³ Hititler döneminde, Hitit-Hayaşa sınırında yer alan Ura, Erbaa/Horoztepe ya da Amasya'ya lokalize edilir. Garstang-Gurney, 1959: 37, 39; Cornelius, 1964: 13.; Forrer, Ura'yı Erzurum-Erzincan arasındaki Köroğlu Kalesi ile özdeşleştirir. Forrer, 1931: 11.

³⁴ Doğu Karadeniz ile Doğu Anadolu arasında yer alan Çoruh-Kelkit Vadisi ve Paryadros Dağları hakkında antik kaynaklardaki bilgiler bu görüşü destekler niteliktedir. "...Zira genel olarak Paryadros dağ silsileleri arasında iyi sulanmış, ormanlık yerler bulunduğundan ve birçok kesimleri derin dereler, dik uçurumları ile görüldüğünden büyük kaleler yapmaya elverişlidir..." Bk., Strabon, XII, III, 18.

Hitit-Hayaşa ilişkileri, MÖ. 15. yüzyılın sonlarından itibaren Hitit tahtına çıkan III. Tuthaliya, I. Şuppiluliuma³⁵ ve II. Murşili³⁶ dönemlerinde çok defa savaş ortamına girilmesi ile başlamıştır. Bu mücadelelerde Hayaşa halkı ve ülkesi, Hitit orduları karşısında varlığını ve bağımsızlığını korumaya çalışmıştır. İki ülke arasında ilişkiler genellikle sefer mevsiminde karşılıklı saldırılarla geçmiştir. III. Tuthaliya (MÖ. 1400-1381)'nın son zamanlarında Hititler ve kuzeydoğu komşuları arasında geçen olaylarda Hayaşa adına rastlanır. MÖ. 1400'lerde Hitit ülkesine saldıran Hayaşalılar, Yukarı Memleketin güvenliğini tehlikeye sokmuşlardı. Çok genç bir prens olan I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380-1345) Hitit kralı III. Tuthaliya adına bu bölgeyi emniyet altına almak için harekete geçer (Güterbock, 1956: 62-63; von Schuler, 1965a: 35). Hayaşa üzerine yürümek için çıktığı seferde, Kaşkalarla karşılaşır ve ilk olarak onlara önemli kayıplar verir. II. Murşili zamanında yazılan ve "*Şuppiluliuma'nın Annalleri*"³⁷ olarak bilinen kayıtlara göre, bölgeyi güvenlik altına aldığını düşünen I. Şuppiluliuma Samuha'ya döner. Ancak daha sonra Hayaşalılarla ile Kaşkaların anlaştığı haberini alarak bölgeye yönelir ve Yukarı Memleketteki Hitit şehirlerini bu saldırılardan uzak tutmayı başarır (Pehlivan, 1984: 54; Pehlivan, 1991b: 43).

Hayaşalılar, kuzeydoğu yönünden, Karanni³⁸ adlı bir lider etrafında toplanarak Hitit Kralının uzakta bulunmasından da istifade ederek, kuzeyden Kaşkalarla birlikte Hitit ülkesini işgale koyulmuşlardır. Bu durumu haber alan III. Tuthaliya Yukarı Memlekete yönelir. Önce Kaşkaları püskürtür. Daha sonra Hititlerin kült merkezlerinden biri olan Samuha'yı kuşatan Hayaşa üzerine yürür. Sürekli pasif kalan ve geri çekilen Karanni, Kummuha (Kemah) yakınlarında mücadeleye girer³⁹. Bu sırada III. Tuthaliya'nın hastalığı yeniden baş göstermiş ve ordunun idaresini I. Şuppiluliuma üstlenmişti. Samuha'yı kuşatan ama giremeyen Hayaşalılar, Hitit ordusunun üzerlerine geldiğini öğrenince geri çekilmeye başladılar. Ancak Hititlerin takibi Kummuha önlerine kadar sürmüş ve iki devlet burada çarpışmaya girmiştir. Söz konusu olaylarla ilgili gelişmeleri bildiren tabletin devamı kırık olduğundan Kummuha Savaşı'nın sonucu hakkında kesin bir hüküm verilememektedir. Ancak daha sonraki bir takım etkinliklere bakarak bazı sonuçlara ulaşılabilir. Bunlardan birincisi, I. Şuppiluliuma'nın tahta çıktığı yıllarda Hayaşalı Hukkana/ş ile yaptığı anlaşma metninden (Friedrich, 1930: 103-161) anlaşıldığına göre Hititler Kummuha önlerinde kısmi bir başarı elde etmişler, ancak çekirdek Hayaşa ülkesini ele geçirememişlerdir. İkinci husus ise, Hayaşa ordusunun Hititler karşısında başarısızlığa uğraması ve belki de Karanni'nin bu

³⁵ Bu sırada Şuppiluliuma, Tuhkanti/Veliaht değildir. Ancak Kaşka ve Hayaşa'ya karşı yapılan sefer kayıtlarında kral III. Tuthaliya'nın yanı sıra onunda adı geçmektedir. Bu sıradaki olaylar hakkında ayrıntılı bilgi için bk., Cornelius, 1973: 140; Garstang, 1943: 48; Garstang-Gurney, 1959: 35; von Schuler, 1965a: 36; Güterbock, 1967: 34 vdd.

³⁶ II. Murşili'nin, Özel ve resmi yıllıklar olarak belirtilen yıllıkları -Les Annales Completes (Tam Annaller) ve Les Annales Decanneles (On Yıllık Annaller)- Goetze tarafından 1933 yılında yayınlanmıştır. Goetze, 1967; Güterbock, 1956: 41 vdd, 45 vdd.

³⁷ Daha çok I. Şuppiluliuma'nın seferlerinden bahseden bu annallerden, Hayaşa Kralı Karanni ile ilgili olan tabletin tahribe uğramış olması olayları gerektiği gibi izlemeye imkân vermemektedir. Tamamlanmış şekli için bk., Güterbock, 1956: 65-66.

³⁸ Karanni, Hayaşa tarihinde bilinen ilk liderdir. Olaylar hakkında bilgi veren tablette Kar (?) -an-ni-iş LUGAL KUR URU Ha-ia-şa (Hayaşa ülkesinin Kralı Karaniş) olarak tanımlanır. Ancak ilk harflerdeki "Kar" şeklindeki okunuş Forrer'e aittir. Forrer, 1931: 1; Bu eksikliği Güterbock, La-a-an-ni-iş şeklinde tamamlamıştır. Güterbock, 1956: 66-123; Krannis, Grannis ve başka okunuşlar için bk., Forrer, 1931: 1; Jahukyan, 1961: 272-273.

³⁹ Hitit belgelerinde, daha önceki dönemler için aydınlatıcı bilgiler yer almadığı için, bu olayı şimdilik iki devlet arasındaki ilk büyük hesaplaşma, şeklinde tanımlamak yerinde olacaktır. Gurney, 1973b, 682; Garstang-Gurney, 1959: 35-36.

çarpışmalarda öldürülmesi sonucu Hayaşa'da bir lider ya da kral değişikliği meydana gelmiştir. Hukkana anlaşmasında adı geçen Mariya'nın kısa bir süre yönetimi elinde bulundurduğu anlaşılmaktadır (Pehlivan, 1984: 63; Pehlivan, 1991b: 45-46; Pehlivan, 1994: 330).

Mariya'nın, Hayaşa kralı mı yoksa Hititlere bağımlı ve Hitit kralının isteği doğrultusunda hareket eden biri mi olduğu hala Hayaşa krallığı ile ilgili açıklık bekleyen sorular arasındadır⁴⁰. Mariya'yı bir bey ya da lider olarak tanımlayan Friedrich, onun Hayaşa ülkesinde etkili bir yeri olduğunu belirtmesine rağmen, kral olarak ifade etmez (Friedrich, 1930: 104, 160-161). Güterbock'a göre, Mariya, Karanni'nin halefidir. Kummuha savaşından sonra Hitit kralı III. Tuthaliya tarafından tahta çıkarılmıştır (Güterbock, 1967: 35). Forrer, Mariya'nın kimliği konusunda bazı çelişkilerin olduğunu belirtirken (Forrer 1931, 3.), Cavaignac, Hukkana anlaşmasında geçen Mariya ile ilgili bilgilerin doğruluğundan bahseder (Cavaignac, 1930: 16-17).

Hukkana anlaşmasında, iki Mariya'nın varlığından bahsedilir. Biri III. Tuthaliya'nın sarayında bulunduğu sırada hatalı davranışları sonucu öldürülmüş, diğeri ise I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380-1345)'nın katı üsluplu sözleri ile kızından ayrılmaya zorlanmıştır. Anlaşma metnindeki bilgiler ve konu ile ilgili görüşler değerlendirildiğinde, Kummuha savaşından sonra Hititlerin, Hayaşa tahtına kendi isteklerini yerine getiren bir kralı oturttuklarını söylenebilir. Ancak Hukkana anlaşmasında adı geçen Mariya, tahtını kısa sürede terk etmek zorunda kalmıştır. Hitit-Hayaşa ilişkilerini düzeltmek adına Hitit sarayında bulunduğu sırada, her iki ülkenin farklı aile ve medeni hukuk ilkelerine sahip olmasından ve onun Hitit yasalarına ters düşen bir hareketinden dolayı, III. Tuthaliya tarafından ölüme mahkûm edilmiştir (Pehlivan, 1984: 64; Pehlivan, 1991b: 47-48; Pehlivan, 1994: 330).

III. Tuthaliya'nın ölümü üzerine, Hititlerin başkentinde bazı huzursuzluklar ortaya çıkmış ve bu ortam birkaç yıl sürmüştü. Yine bu süre içerisinde, I. Şuppiluliuma (MÖ. 1380-1345) krallığı yasal olmayan yoldan ele geçirmiş, bu karışıklıklardan faydalanan ve

⁴⁰ Friedrich'in yayınladığı anlaşma metninde olay şu şekilde anlatılmaktadır:

Kol. III. prg. 32.

Satır 53- *Mariya kimdir, niçin ölmüştür?*

54- *Bir saray kadınına rastlamış mıdır? Ona bakmamış mıdır?*

55- *Fakat Efendimiz Güneşin Babası onu bir pencereden görür ve ona şöyle der:*

56- *"Bu kadına niçin baktın ?"*

57- *ve bu suçtan dolayı ölümü buldu.*

58- *Bir insanın ölümüne sebep olan böyle bir olaydan sakın* (Friedrich, 1930: 129; Contenau, 1934: 173-174)

Anlaşma metninden sarayda konuk edilen Mariya'nın Hayaşa kralı veya bu ülke adına Hitit başkentine gelen bir soylu olduğu anlaşılmaktadır.

Bunlardan başka anlaşmanın bir başka satırında yine Mariya adı geçmektedir.

Kol. IV. prg. 42

Satır 41 (25)- *Siz, Hayaşa ahalisi gelecekte beni dostça himaye edip korursanız,*

42 (26)- *Ben de sizi, Hayaşa ahalisini, Mariyaş'ı ve*

43 (27)- *Hayaşa'nın kız alıp vermiş akrabalarını korurum ..."* (Friedrich, 1930: 135).

Kol. IV. prg. 45.

Satır 50 (34)- *Ve bakın! Size yeminle söylediğim bu sözleri*

51 (35)- *Siz Hayaşa ahalisi ve Mariyaş, muhafaza etmezseniz*

52 (36)- *O zaman bu yemin sizi, karılarınızı*

54 (38)- *Mahvetsin.....*

58 (42)- *Hayaşa ahalisine, Mariyaş'a ve Hayaşa ülkesine hiçbir kötülük yapmayayım...."* (Friedrich, 1930: 135-136).

içlerinde Hayaşa'nında yer aldığı bazı Anadolu krallıkları dört taraftan Hitit topraklarına saldırmaya başlamıştı. Mariya'nın Hitit ülkesinde öldürülmesini kabul edemeyen Hayaşalılar, Yukarı Memleketi yağmalamışlar ve bir kez daha Samuha önlerine gelmiş ve şehri kısa sürede kuşatma altına almışlardı⁴¹.

Hitit ülkesi tam bir kaos ve karışıklığın içine düşmüş, yok olma tehlikesi ile karşı karşıya kalmıştır. Hattuşa ve yakın çevresi dışında kalan bütün topraklar işgal altında idi. I. Şuppiluliuma, tüm bu olumsuz şartlara rağmen uzun süre ülkesinin sınırlarını tekrar eski haline getirmek için uğraşmıştır (Goetze, 1928: 26; Cornelius, 1973: 149; Goetze, 1975b: 117). I. Şuppiluliuma kuzey Suriye de Hitit menfaatlerini koruduktan sonra, Hayaşa üzerine yürüyerek olasılıkla Hititler lehine hareket eden Hukkana'sın yardımı ile Hayaşa seferlerinden istediği başarıyı elde etti (Garstang-Gurney, 1959: 37; Kinal, 1954: 78).

Bu dönemdeki Hayaşa-Hitit ilişkileri politik bir evlenme ve buna bağlı olarak yapılan dostluk anlaşması ile noktalanmış iki ülke arasında uzun süreli bir barış kurulmuştur⁴². I. Şuppiluliuma askeri etkinlikleri yanında, politik çabalarıyla Hitit devletinin eski gücüne ulaşmasını toprak bütünlüğünü korumasını temin etmiştir. Önyasya'da daha sonraları da yapılacak olan bir uygulama ile I. Şuppiluliuma, kız kardeşini, Hayaşa kralı Hukkana ile evlendirerek bu ülkeden gelebilecek tehlikelere karşı, devletini güven altına almıştı. Hayaşa ile üst seviyede kurulan bu bağ sonunda, Eskiçağ literatürüne "Hukkana Anlaşması"⁴³ olarak geçen karşılıklı güven ve saldırmazlık anlaşması imzalanmıştı (Pehlivan, 1991b: 54).

Hukkana Anlaşması, Hitit ve Hayaşalılar arasında oldukça uzun bir süre barış döneminin yaşanmasını sağlamış, önceki yıllarda Hitit kayıtlarında sıkça bahsedilen Hayaşalılardan bu süre içerisinde pek bahsedilmez. Bu tarihlerden yarım asır sonra, Hayaşa ve Kaşka ülkelerinin yer aldığı kuzey-kuzeydoğu Anadolu topraklarındaki ilk hareketlenme ve örgütlenmeler Hitit kralı II. Murşili döneminde tekrar canlanmaya başlar. Bir başka ifade ile bu dönemden itibaren ilişkiler yavaş yavaş eski günlerine döner (Pehlivan, 1994: 331).

⁴¹ Hitit tarihi için önemli bir yer işgal eden bu dönemdeki olaylar, kral III. Hattuşili'ye ait bir metinde şöyle anlatılır:

KBo VI 28

"6-Önceden Hatti memleketleri düşmanları tarafından işgal edilmişti.

7-Kaşkalkı düşman gelmiş Hatti topraklarını işgal ederek Neneşsa'yı hudut yapmıştı.

8-Aşağı memleket'ten Arzavali düşman gelmiş Hatti memleketlerini zapt etmiş ve

9-Tavanuva ve Uda şehirlerini hudut yapmıştı

10-Öte taraftan Araunnalı düşman gelmiş Gassiya memleketinin bütününe ele geçirmişti.

11-Beri taraftan Azzili (=Hayaşalı) düşman gelmiş Yukarı memleketi istila etmiş

12-Samuha şehrini hudut yapmıştı. İşuvalı düşman gelmiş, Tegarama şehrini ele geçirmişti".

Metnin transkripsiyon ve tercümesi için bk., Cavaignac, 1931: 10-11; Goetze, 1940: 21-22; Ayrıca metinde adı geçen şehirlerin Hitit ülkesine saldırdığı hakkında bk., Cavaignac, 1930: 17; Goetze, 1928: 25-26; Goetze, 1975b: 117; Metnin Türkçesi için bk., Pehlivan, 1984: 65; Pehlivan, 1991b: 51.

⁴² Söz konusu barış ortamı, II. Murşili'nin yedinci saltanat yılındaki, Hayaşa kralı Anniya'nın, Dankuva'ya saldırısına kadar devam etmiştir. Bu olaylar hakkında bk., Goetze 1967, 95 vdd.

⁴³ Tercümesi için bk., Friedrich 1930, 103-161.; Anlaşmanın içeriği hakkında geniş bilgi için bk., Goetze, 1928: 26; Forrer, 1931: 2 vd; Cavaignac, 1930: 15 vd; Contenau, 1934: 173-174; Bossert, 1944: 133-134; Alp, 1947: 474; Schuler, 1965a: 6-7; von Schuler, 1965b: 446 vd; Güterbock, 1967: 34 vd; Otten, 1969: 359; Goetze, 1975b: 119; Monte-Tischler, 1978: 60; Kinal, 1954: 78; Dinçol, 1982: 38; Pehlivan, 1984: 64; Memiş, 1989: 52; Kinal, 1991: 106, 147, 154; Pehlivan, 1994: 331; Anlaşmanın Türkçe metni için bk., Pehlivan, 1991b: 53 vdd; Ceylan, 1994: 78 vdd; Metnin, Friedrich'ten alınan bölümü ve Türkçesi için bk., Ceylan, 1991: 61 vdd.

II. Murşili (M. Ö. 1345–1315)'nin tahta çıkışının ilk yıllarında Hukkana'nın soyundan gelmediği anlaşılan Anniya/ş Hayaşa'da yönetimi ele geçirmiştir⁴⁴. Yeni Hayaşa kralı Anniya, Hitit kralının kuzey Suriye bulunmasını ve kendisine müdahale etme tehlikesi olmadığını düşünerek Hitit topraklarına saldırarak aldığı esir ve ganimetlerle Hayaşa'ya çekilir. Aynı tarihlerde Kaşka boylarını örgütleyerek küçük bir devlet kuran Pihhuniya⁴⁵ ile Hayaşa kralı anlaşmış ve bu bölgede Hititlere karşı güvenlik hattı oluşturmuşlardır (Pehlivan, 1984: 67; Pehlivan, 1991b: 59-60; Pehlivan, 1994: 331).

Kuzey Suriye'deki problemleri büyük ölçüde çözen II. Murşili, Kargamış üzerinden Yukarı Memlekete yönelerek, Hayaşa-Kaşka sınırındaki Tibya (Ordu) bölgesinde küçük devlet kuran Pihhuniya'yı cezalandırmış (Goetze, 1967: 89 vd) ve bu başarısını pekiştirmek için Hayaşa üzerine yürümüştür⁴⁶.

II. Murşili, 7. yıl kayıtlarının devamında, Anniya'ya gönderdiği bir mektupla, Anniya'dan, Hayaşa'ya götürdüğü Hitit insanlarını ve bölgeden aldığı ganimetleri iade etmesini ister⁴⁷. İki ülke arasındaki yazışmalar uzamış ve 7. yıl sefer mevsiminin sonlarına yaklaşmıştır. Buna rağmen II. Murşili, Hayaşa üzerine yürüyerek sınırda, sarp bir mevkiye kurulu olan Ura kentini kuşatmıştır. Büyük bir olasılıkla da Ura ve çevresinin kontrolünü ele geçirdikten sonra geri dönmüştür⁴⁸. II. Murşili, saltanatının 8. yılında ve bundan sonraki dört yıl boyunca da yapacağı gibi Anniya'yı mağlup etmek için Yukarı Memleket'e, Hitit-Hayaşa sınır bölgesine sürekli olarak sefer düzenlemiştir. Bu seferlerin amaçlarından biride Hayaşa

⁴⁴ Şuppiluliuma I'in son zamanlarında ortaya çıkan Anniya'nın önceki Hayaşa kralı Hukkana ile kan bağı bulunmamaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde Hayaşa halkı kendisine yeni bir lider ya da kral seçmiştir. Garstang-Gurney, 1959: 36-37; von Schuler, 1965a: 44, 46-47; Cornelius, 1973: 168.

⁴⁵ Hayaşalılar gibi Kaşkalar da, dağınık gruplar halinde ve bir takım beyler ya da liderler idaresinde yaşamakta idiler. Pihhuniya, Kaşka tarihindeki ilk birleştirici lider veya kral olarak tanımlanmaktadır. Von Schuler, 1965a: 44 vd.

⁴⁶ II. Murşili'nin, Hayaşa üzerine gerçekleştirdiği ve bu yöne yapılan ilk sefer olma özelliği taşıyan bu harekât, kralın 7. yıl kayıtlarında şu ifadelerle yer almaktadır.

KUB XIV 17

RS III.

“3- Dankuva ülkesine ve oraya saldırdı ve köylülerle birlikte

4- Sığırlar ve koyunlarla birlikte bunları aldı ve aşağıya Hayaşaya getirdi.

5- Güneş olan ben, bunu duyduğumda o zaman şöyle yazdım (.....)

6- (.....) orada sana hiçbir şey (.....) tılar. İstitina ahalisinden de hiçbiri

7- Sana fenalık yapmadı. Fakat sen geldin ve Dankuva ülkesine yürüdü.

8- ve oraya saldırdım ve tutsaklarla

9- ve koyunlarla ve sığırlarla burayı aldım ve aşağıya Hayaşa ülkesine gönderdin” (Goetze, 1967: 95–97; Söz konusu ifadelerin Türkçesi için bk., Pehlivan, 1984, 68; Pehlivan, 1991b, 60-61).

⁴⁷ Hitit Kralı II. Murşili'nin, Hayaşa kralı Anniya ile mektup alışverişinde bulunduğunu ve dolayısı ile bu dönemde Hayaşa'da yazının kullanıldığını II. Murşili'nin adı geçen sefer kayıtlarında bulmak mümkündür.

KUB XIV 17

RS III

“15- Senin ülkenin sınırları önünde kamp kurdum ve senin ülkeni saldırmadım.

16- Ve ülkeni köylüsüyle, çiftçisiyle, koyunuyla, sığırlıyla almadım.

17- Ve sen Güneş'le kavgayla başladım ve geldin Dankuva ülkesine

18- Saldırdım ve orayı ahalisiz bıraktım ve tanrılar benim tarafımda oldular.

19- Fakat o bana kötü sözler söylemeye başlayınca

20- Ona karşı düşmanlık ilan ettim ve ona karşı sefere çıktım ve...” (Goetze, 1967: 99; Mektubun Türkçesi için bk., Pehlivan, 1991b: 61).

⁴⁸ Goetze, 1967: 99, Hitit-Hayaşa sınırında yer alan Ura, Erbaa/Horoztepe ya da Amasya'ya lokalize edilir. Garstang-Gurney, 1959: 37, 39; Cornelius 1964, 13.; Hitit kayıtlarında iki Ura şehrinden bahsedilir. İkincisi için bk., Ünal, 2003b: 13-40.

tehlikesini büsbütün ortadan kaldırarak asıl hedef olan kuzey Suriye'deki Hitit çıkarlarını tehlikeye sokan, Mısır üzerine yönelmekti. Hitit kralının kararlı bir şekilde üzerlerine geldiğini haber alan Hayaşalılar, gönderdikleri bir elçi ile ellerindeki Hatti köylülerini ve onlara ait malları iade edeceklerini bildirmişlerdi. Bu daha önce de uyguladıkları planın bir parçası idi. Hitit ordusunun, ülkelerinin ana kısmını uzun süre kuşatmasını önlemek için böyle bir yola başvuruyorlar, daha sonrada verdikleri sözleri yerine getirmiyorlardı. Bu şekildeki davranışları ile Hitit ordularının sefer süresini azaltmak için bir nevi oyalama politikası izliyorlardı (Pehlivan, 1984: 69; Pehlivan, 1991b: 62-63; Pehlivan, 1994: 331). Nitekim II. Murşili, seferini tamamlamaktan vazgeçince, Hayaşalılarda ellerindekileri esir ve ganimetleri iade etmekten vazgeçmişlerdir⁴⁹.

MÖ. 1336'da kuzey Suriye'deki karışıklıklar önemli boyutlara ulaşmış, kral, güneye kendi giderken Hayaşa ve Yukarı Memleket üzerine generallerinden birini göndermiştir. II. Murşili'nin generali güçlü Hayaşa ordusunu yenmiş, ancak Hititleri sürekli uğraştıran bu güçlere son darbe vurulamamıştı. Haberi alan ve seferi tamamlamak isteyen II. Murşili, Kizzuvatna'dan Kargamış yoluyla Tegarama (Gürün)'ya⁵⁰ gelerek ordusu ile buluşmuş (Goetze, 1967: 125), ancak yaklaşan kış mevsiminden dolayı, komutanlarının da tavsiyesi üzerine Hayaşa seferini bahara bırakmıştı. II. Murşili, tahta çıkışının 10. yılında kışı Ankuva'da (Alişar) geçirdikten sonra ilkbaharla birlikte Hayaşa seferine çıktı. Sınır bölgesini geçtikten sonra Aripşa (Giresun) ve Dukkamma (Şebinkarahisar) bölgesine ilerledi. II. Murşili Aripşa'yı ele geçirdi ve burayı ağır bir yağmaya uğrattı. Bu durum karşısında Dukkammalılar teslim olacaklarını, Hitit ordusuna gönüllü katılacaklarını, ancak şehirlerinin yağmalanmamasını istediler⁵¹. Bunun üzerine Dukkammalılardan 3000 kişiyi Hattuşa'ya götürme karşılığında şehrin tahrip ve yağmalanması önlenmiş oldu⁵². Bütün bu başarılı seferlerine rağmen II. Murşili, Hayaşalıları Hititler için artık problem olmaktan kesinlikle çıkarmayı düşündüğünden saltanatının 11. yılında (MÖ. 1334) Hayaşa üzerine son bir sefer düzenledi⁵³.

⁴⁹ Bu olay II. Murşili'nin kayıtlarında şu şekilde anlatılmaktadır:

KUB XIX 3

Vs

"4- Lakin Hayaşa ahalisi sözlerini tutmadı ve Hatti köy-

5- lüsünü çiftçisini teslim etmedi. Bende Annıyaş'a yazdım ki:

6- Hiçbir şeyi bana vermeye

7- niyetin yok bir bölümünü Hayaşa'da tutuyorsun

8- Ve Hayaşa ülkesi de onları tutuyor, fakat diğerlerini de aldı....." II. Murşili'nin 9. yıl kayıtlarının başlangıcındaki bu bölüm için bk., Goetze, 1967: 105; Kayıtların Türkçe tercümesi için bk., Pehlivan, 1984: 69; Pehlivan, 1991b: 63.

⁵⁰ Tegarama, Sivas'ın Gürün İlçesine lokalize edildiği gibi, bazı kaynaklarda Malatya Ovası ve yakın çevresine de bu ismin verildiği bilinmektedir. Bk., Garstang-Gurney, 1959: 41 vd; Cornelius, 1967: 74; von Schuler, 1965a: 23, 68.

⁵¹ Söz konusu operasyonlar sonucu Aripşa ve Dukkamma gibi şehirler ilk kez Hitit orduları tarafından işgal edilmiştir. Bu seferlerden II. Murşili'nin Hayaşa'ya son vermek niyetinde olduğunu anlıyoruz. Forrer 1931, 13 vdd.; Garstang-Gurney, 1959: 37 vd; Cornelius, 1973: 193.

⁵² Bahsedilen olayların seyri II. Murşili'nin annelerinde anlatılmaktadır. Bk., Goetze, 1967: 133 vdd; Forrer, 1931: 15 vd.

⁵³ II. Murşili, bu sefer sonunda istediği sonuca ulaşip ulaşmadığını ise şu şekilde ifade eder:

K Bo IV₄ = 2 Bo TU₅₈

Rsv

42- "Fakat ilkbahar olduğunda Azzi (=Hayaşa) ülkesini düzene koymaya gidecektim.

43- Ancak, Güneş geliyor diye duyduklarından

44- Azzi (=Hayaşa) ahalisi bana Halimana'lı Muttiş'i gönderdiler.

II. Murşili'nin sürekli ve bir o kadar da planlı şekilde gerçekleşen bu seferlerinden sonra Hayaşa ülkesi, Hititler için problem olmaktan çıkmış⁵⁴, ancak tamamen ortadan kaybolmamışlardır⁵⁵. Çünkü onlar bir kez daha Hitit kayıtlarında görünürler. Hitit kralı IV. Tuthaliya (MÖ. 1250-1220) zamanına ait bir kayıtta, kral sınır komutanlarına; *"Hayaşa, Kaşka ve Lukka ülkelerinden hiç kimsenin giriş-çıkış yapmaması"* konusunda kesin emir vermiştir⁵⁶.

Sonraki dönemlerde ise gerek Hitit gerekse diğer çağdaş Önasya devletlerinin kayıtlarında Hayaşa adına rastlanmaz (Goetze, 1928: 34; Cornelius, 1973: 193). Ancak onlardan günümüze kadar geldiğini düşündüğümüz kalıntılar, Erzurum'un kuzeyi, Bayburt, Doğu Karadeniz ve Çoruh-Kelkit Vadisinde kalan çekirdek Hayaşa topraklarında aranmalıdır⁵⁷.

SONUÇ

Hayaşa ülkesi ve halkı kuzeydoğu Anadolu tarihinde önemli bir yer tutar. Bunun sebeplerinden ilki Hitit kayıtlarında yer almaları sonucu, bu bölgenin tarihi hakkındaki ilk yazılı verilerin ortaya çıkmasına sebep olmalarıdır. İkincisi ise, Eski Önasya tarihinin problemleri arasında kabul ediliyorken artık belirli ölçüde çözüme kavuşturulmuş bulunan, Karaz kültürünün kurucusu ve taşıyıcısı durumundaki Hurrilerin göçlerinden itibaren, bu çevrenin tarihinde ortaya çıktığı varsayılan karanlık dönemin, Hayaşa Krallığının siyasi ve kültürel etkinlikleri ile kısmen doldurulabilmiş olmasıdır.

Hititler tarafından Hayaşa olarak isimlendirilen, Hurrilerin devamı ya da kalıntıları olduğuna inandığımız bu savaşçı toplum, Hurrilerin mirasını MÖ. 13. yüzyıl da kuzeydoğu Anadolu'ya taşıyan Asya kökenli bir toplum olarak kabul edilebilirler.

M.Ö. 15. yüzyılın sonlarından itibaren kuzeydoğu Anadolu'da ortaya çıkan Hayaşa krallığı, dönemin üç büyük devletinden biri olarak kabul edilen Hititlerin istikrarlı bir

45- Efendimiz sen bizi daha önce de

46- mahvettiğin için, Efendimiz şimdi üzerimize gelme, Efendimiz

47- Bizi tebalığa kabul et ve biz şu andan itibaren birlikler ve savaş arabaları vereceğiz

48- ve bizdeki Hatti köylülerini de teslim edeceğiz.

49- O zaman bana 1000 Hatti köylüsünü iade ettiler.

50- Ve Halımanalı'yı Muttiş'i böyle bir durumda

51- Bana gönderdikleri için bana Hatti köylülerini de geri verdikleri için

52- bunun üzerine ben Güneş, Azzi (=Hayaşa) ülkesine sefer yapmadım ve onları

53- Tebalığa kabul ettim ve onları tebam yaptım. Bunun üzerine ben güneş bu yıl

54- başka hiçbir yere sefer yapmadan Ankuva'ya gittim

55- ve kışı Ankuva'da geçirdim." Goetze, 1967: 139-141; Murşili II'nin bu seferi için ayrıca bk., Forrer, 1930: 21 vd; Kayıtların Türkçesi için bk., Pehlivan, 1984: 71-72; Pehlivan, 1991b: 66-67.

⁵⁴ II. Murşili'nin Hayaşa'yı tamamen Hititlere bağımlı duruma getirdiği ve Hayaşa tehlikesine son verdiği bu sefer hakkında bk., Goetze, 1928: 34; Goetze, 1975b: 124.

⁵⁵ Pehlivan, 1984: 72; Pehlivan, 1991b: 67.

⁵⁶ IV. Tuthaliya kayıtlarında söz konusu ülkelerle olan karşılıklı geçişleri kapattığından bahseder. Forrer tarafından yapılan metinlerin tercümesi için bk., Forrer, 1931: 22; Ayrıca bk., Garstang-Gurney, 1959: 37.

⁵⁷ Çoruh vadisi boyunca gerçekleştirdiğimiz alan çalışmalarında Karaz Kültürü ve Urartu çağı arasındaki döneme tarihlendirilebilecek gerek mimari ve keramik gerekse yazılı belgelere henüz rastlanmamıştır. Buraya kadar Hayaşa Ülkesi olarak tanımladığımız toprakların büyük bölümünde kazı yapılmamıştır. Sagona tarafından sadece bir merkezde üç mevsimlik bir kazı yapılmış olmasına rağmen sonuçlar yine bu dönemi aydınlatıcı nitelikte değildir. Ancak söz konusu eksiklik, özellikle bölgede bu döneme ait yerleşmelerin yokluğundan değil belki de araştırmaların yetersizliğinden kaynaklanmaktadır. İlerleyen yıllarda bölgede gerçekleştirilecek kazılarla, bu çağ hakkında daha net verilerin ortaya çıkacağı görüşündeyiz.

şekilde izlediği doğu ve kuzey politikaları sonucu zaman zaman geri çekilmişler, ancak Hitit ülkesinde iç barışın bozulduğu ve taht mücadelelerinin başladığı zamanlarda batı komşuları Kaşkalarla birlikte Hitit topraklarını yağmalamaya çalışmışlardır.

Harita 1. Hitit Devleti ve Komşuları (Ünsal, 2006: 237)

KAYNAKÇA

- Adontz, N. (1946). *Histoire d'Arménie*, Paris.
- Alp, S. (1947). "Hitit Kanunları Hakkında", *DTCFD V/5*, 465-482.
- Bittel, K. (1970). *Hattusha, The Capital of the Hittites*, New York
- Bossert, H.Th. (1944). *Ein Hethitisches Königssiegel*, Berlin
- Cavaignac, E. (1930). "Marija" *Revue Hittite et Asiatique I*, 15-17
- Cavaignac, E. (1931). *Les Annales de Suppiluliuma*, Strasbourg.
- Ceylan, A. (1991). M.Ö. II. Binde Anadolu'daki Devletlerarası İlişkiler (Antlaşmalar), *Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.*
- Ceylan, A. (1994). Eski Anadolu'da Devletler Arası İlişkiler, Antlaşmalar (II. ve I. Binde), *Yayımlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.*
- Ceylan, A. (2001). *Sarıkamış, Tarihi ve Arkeolojik Araştırmalar*, Erzurum
- Contenau, G. (1934). *La Civilisation des Hittites et des Mitanniens*, Paris
- Cornelius, F. (1958). "Zur Hethitischen Geographie: Die Nachbarn des Hethiterreiches" *Revue Hittite et Asiatique XVI*, 1-17.
- Cornelius, F. (1964). "Zur Hethitischen Landeskunde", *Bi Or XXI /1-2*, 11-15.
- Cornelius, F. (1967). "Neue Arbeiten zur Hethitischen Geographie", *Anatolica 1*, 62-77.
- Cornelius, F. (1973). *Geschichte der Hethiter*, Dramstadt
- Delaporte, L. (1936). *Les Hittites*, Paris
- Dinçol, A.M. (1970). *Eski Anadolu Dillerine Giriş*, İstanbul üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 1583, İstanbul.
- Dinçol, A.M. (1982). "Hititler", *Anadolu Uygarlıkları Ansiklopedisi I*, 18-120
- Dinçol, A.M. – Yakar, J. (1974). "Nerik" Şehrinin Yeri Hakkında", *Belleten XXXVIII /152*, 363-372.
- Ertem, H. (1973). *Boğazköy Metinlerinde Geçen Coğrafya yer Adları Dizini*, Ankara.
- Forrer, E. (1931). "Hajasa-Azzi" *Caucasica 9*, 1-24.
- Friedrich, J. (1930). "Staatsverträge des Hatti-Reiches in Hethitischer Sprache", *MVAeG 34 /1*, Leipzig, 103-161.
- Friedrich, J. (1931). "Zur Urartaischen Nominalflexion", *ZA NF 6*, 264-288.
- Garstang, J. (1942). "Šamuha and Malatia", *JNES 1*, 450-459.
- Garstang, J. (1943). "Hittite Military Roads in Asia Minor" *AJA 47*, 35-62.
- Garstang, J. - Gurney, O.R. (1959). *The Geography of The Hittite Empire*, London.
- Goetze, A. (1928). "Das Hethiter-Reich", *AO 27 /2*, 24-45.
- Goetze, A. (1930). "Bemerkungen zu dem Hethitischen Text", *RHA 1*, 18-30.
- Goetze, A. (1940). *Kizzuwatna and the Problem of Hittite Geography*, New Haven.

- Goetze, A. (1946). "Hurrians and Subarians", *JNES* 5, 165-168
- Goetze, A. (1957). *Kulturgeschichte Kleinasiens*, München
- Goetze, A. (1967). *Die Annalen des Mursilis*, Dramstadt.
- Goetze, A. (1975a). "The Struggle for the Domination of Syria (1400-1300 B.C.)", *CAH II /2*, 1-20.
- Goetze, A. (1975b). "Anatolia from Shuppiluliumash to the Egyptian War of Muwatallish", *CAH II /2*, 117-129.
- Gurney, O.R. (1948). "Mita of Pahhuwa", *AAA XXVIII*, 32-47.
- Gurney, O.R. (1973a). "Anatolia c. 1750-1600 B.C.", *CAH II /1*, 228-255.
- Gurney, O.R. (1973b). "Anatolia c. 1600-1380 B.C.", *CAH II /1*, 659-685.
- Güneri, S. (2002). "1987 Erzurum-Sos Höyük Kazıları ve 1985-1997 Yılları Arasında Erzurum Çevresinde Yapılan Arkeolojik Çalışmalar Işığında, Son Tunç-Erken Demir Çağında Doğu Anadolu-Kafkasya-Orta Asya Arasındaki Kültürel İlişkiler", *OLBA V*, Mersin, 1-58.
- Güterbock, H.G. (1956). "The Deeds of Suppiluliuma as Told by his Son, Mursili II", *JCS X*, 41-68, 75-98, 107-130.
- Güterbock, H.G. (1961). "The North-Central Area of Hittite Anatolia" *JNES XX*, 85-97
- Güterbock, H.G. (1967). "Siegel aus Boğazköy", *AFO Beiheft 7*, Osnabrück.
- Jahukyan, G.B. (1961). "The Hayasa Language and its Relation to the Indo-European Languages" *Archiv Orientalni 29/3*, 353-495.
- Kınal, F. (1953). *Arzava Memleketlerinin Mevkii ve Tarihi*, Ankara.
- Kınal, F. (1954). "Doğu ve Güney-doğu Anadolu'da Tetkik Gezisi Raporu", *DTCFD XII /1-2*, 77-89.
- Kınal, F. (1991). *Eski Anadolu Tarihi*, Ankara.
- Koşay, H.Z. (1964). "Pulur ve Güzelova (Erzurum Araştırmaları)" *Atatürk Konferansları I*, Ankara, 91-94.
- Koşay, H.Z. (1972). "Hitit Tapınağı Şamuha Nerededir?", *Belleten XXXVI*, 461-468.
- Koşay, H.Z. (1984). *Erzurum ve Çevresinin Dip Tarihi*, Ankara.
- Koşay, H.Z. - Turfan, K. (1959). "Erzurum-Karaz Kazısı Raporu", *Belleten 23/91*, Ankara, 349-413.
- Koşay H.Z. - Vary, H. (1964). *Pulur Kazısı, 1960 Mevsimi Çalışmaları Raporu*, Ankara.
- Koşay H.Z. - Vary, H. (1967). *Güzelova (Tufanç) Erzurum Kazısı 1961*, Ankara
- Laroche, E. (1966). *Les Noms des Hittites*, Paris.
- Laroche, E. (1971). *Catalogue des Textes Hittites*, Paris.
- Mayer, L.A. - Garstang, J. (1923). *Index of Hittite Names*, London.
- Memiş, E. (1989). *Eskiçağ Türkiye Tarihi*, Konya,

- Monte, G.F. del - Tischler, J. (1978). *Die Orts- und Gewässernamen der Hethitischen Texte, Répertoire Geographique des Textes Cuneiformes VI*, Wiesbaden.
- Otten, H. (1969). "Hitit Tarihinin Kaynakları ve Eski Doğu Kronolojisi", *Belleten XXXIII*, 359-369.
- Özgüç, T. (1953). "Kültepe'de 1950 yılında TTK Adına Yapılan Kazılar Hakkında Ön Rapor", *Belleten XVII/65*, 101-108.
- Özgüç, T. (1954). "Kültepe'de 1953 Yılında Yapılan Kazılar", *Belleten XVIII*, 357-372.
- Özgüç, T. (1955a). "Kültepe 1954 Hafriyatı, I. Kat Eserleri", *Belleten XIX*, 55-63.
- Özgüç, T. (1955b). "Kültepe Hafriyatı 1954, II. Kat Eserleri", *Belleten XIX*, 445-452.
- Özgüç, T. (1956). "Kültepe Kazıları, 1953", *TAD 6/1*, Ankara, 38-39.
- Özgüç, T. (1957). "Kültepe/Kaniş Kazıları", *TAD 7/1*, 44-45.
- Özgüç, T. (1958). "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", *TAD 8/1*, Ankara, 26-27.
- Özgüç, T. (1959a). *Kültepe/Kaniş, Asur Ticaret Kolonilerinin Merkezinde Yapılan Yeni Araştırmalar*, Ankara.
- Özgüç, T. (1959b). "Kültepe ve Horoztepe Kazıları", *TAD 9/1*, Ankara, 26-27.
- Özgüç, T. (1962). "Kültepe ve Altıntepe Kazıları Hakkında Rapor", *TAD 12/1*, Ankara, 43-44.
- Özgüç, T. (1964). "Kültepe-Kaniş Kazıları", *Höyük 1*, Ankara, 11-14.
- Özgüç, T. (1999). *Kültepe-Kaniş/Neşa Sarayları ve Mabedleri*, Ankara.
- Pehlivan, M. (1984). En Eski Çağlardan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Erzurum ve Çevresi, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler, Erzurum.
- Pehlivan, M. (1990). "Karaz Kültürü ve Hurriler" *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 1, Cilt 1*, Van, 168-176.
- Pehlivan, M. (1991a). "Kaşkaların Eski Anadolu Tarihindeki Yeri ve Önemi", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi Sayı 2, Cilt 2*, Van, 27-50.
- Pehlivan, M. (1991b). *Hayaşa (M.Ö. XV-XIII. Yüzyıllarda Kuzeydoğu Anadolu)*, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları No: 121, Erzurum.
- Pehlivan, M. (1994). "Başlangıçtan Urartu'nun Yıkılışına Kadar Bayburt ve Yöresi" *Türk Tarihinde ve Kültüründe Bayburt Sempozyumu (23-25 Mayıs 1988)*, Ankara, 327-345.
- Savaş, S.Ö. (1998). "Hattuşa Adı Üzerine", *III. Uluslararası Hititoloji Kongresi Bildirileri*, Çorum 16-22 Eylül 1996, Ankara, 505-513.
- Schirmer, W. (1982). *Hitit Mimarlığı*, (B. Marda, Çev.), Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul.
- Seeher, J. (2002). "Hattusa-Boğazköy- Hauptstadt des Reiches", *Die Hethiter und Ihr Reich, Kunst- und Ausstellungshalle der Bundesrepublik Deutschland 18. Januar-28 April 2002*, Bonn, 156-163
- Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: XII-XIII-XIV)*, (A. Pekman, Çev.), İstanbul.
- Umar, B. (1999). *İlkçağda Türkiye Halkı*, İstanbul.
- Ünal, A. (2002). *Hititler Devrinde Anadolu I*, İstanbul.

Ünal, A. (2003a). *Hititler Devrinde Anadolu II*, İstanbul.

Ünal, A. (2003b). "Hititler, Akdeniz ve Liman Kenti Ura", *OLBA VII (Özel Sayı)*, Mersin, 13-40.

Ünsal, V. (2006). Eskiçağ'da Çoruh Havzası, *Yayımlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum

Ünsal, V. (2013). *Eski Anadolu'da Teokratik Devlet Düzeni (Hitit-Urartu)*, Ankara.

von Schuler, E. (1965a). *Die Kaškäer , Ein Beitrag Zur Ethnographie des Alten Klein Asien*, Berlin.

von Schuler, E. (1965b). "Sonderformen Hethitischer Staatsverträge", *AnAr II/1-2*, İstanbul.